

Pókecz Kovács Attila¹

A Sorbonne közigazgatási jogi professzora: Louis Rolland (1877–1955)

A francia közigazgatási jogtudomány fénykora a 19. század végére és a 20. század első felére esik. Az 1920-as évek végén a francia közigazgatási jogi dogmatika két fő megalapozója, Léon Duguit (1859–1928) és Maurice Haoriou (1856–1929) is meghalt, így az 1930-as évektől a közszolgáltatási iskola (*service public*) vált meghatározóvá.² Ennek a szellemi irányzatnak a fő követői Gaston Jèze (1869–1953), Roger Bonnard (1878–1944) és Louis Rolland (1877–1957) voltak.³ Rövid tanulmányomban a párizsi jogi kar 20. századi egyik leghíresebb közigazgatási jogászának, a közszolgáltatási iskola követőjének, Louis Rolland-nak a francia jogtudományban elfoglalt helyét, életművének szakmai jelentőségét kívánom felvázolni.

Az életpályája

Louis Rolland vidéki francia középosztálybeli családban született 1877. augusztus 24-én. Apai nagyapja közjegyzőként tevékenykedett, egyik apai nagybátyja jogi végzettséget (*licence en droit*) szerzett. Apja, akárcsak anyai ági felmenői, a papíripar területén dolgozott: a Rolland család a szülővárosban, Bessé-sur-Braye-ban papírgyártásra szakosodott manufaktúrát működtetett. Louis Rolland Párizsban, a jogi karon folytatta tanulmányait. Rolland tudományos felfogásában a bordeaux-i iskolához, a közszolgáltatási teória híveéhez sorolható, de nem Bordeaux-ban tanult. Párizsi jogi tanulmányai miatt inkább a Sorbonne közigazgatási jogász professzorának, Henry Berthélemy

¹ Egyetemi tanár, Nemzeti Közszolgálati Egyetem Államtudományi és Nemzetközi Tanulmányok Kar Állam- és Jogtörténeti Tanszék. Kapcsolat: pokecz.kovacs.attila@uni-nke.hu. ORCID ID: 0000-0002-7881-0105.

² Grégoire Bigot: *Introduction historique au droit administratif depuis 1789*. Paris, PUF, 2002. 343–344.

³ François Burdeau: *Histoire du droit administratif (de la Révolution au début des années 1970)*. Paris, PUF, 1995. 346–347.

tanítványának tekinthető.⁴ Két doktori értekezést is írt (1900–1901): az egyiket a postai levelezés kérdéséről a nemzetközi jogban, a másodikat a postai alkalmazottak hivatali titkairól. Ezt követően előbb Párizsban (1904), majd Algírban (1904–1906) volt óraadó. Az Algíri Jogi Főiskola (*École de droit d'Alger*) közigazgatási jog tárgyfelelőseként alkalma volt a gyarmati jogot (*droit colonial*) is megismernie. Algériai évei alatt több, a bírói gyakorlat elemzéséről szóló cikke (*note d'arrêt*) is megjelent a helyi jogi szaklapban (*Revue algérienne et tunisienne de législation et de la jurisprudence*). Sikeres egyetemi tanári versenyvizsgáját követően 1906-ban a Nancy-i Jogi Kar közigazgatási jogi professzorává nevezték ki, ahonnan 1918-ban került Párizsba. Franciaország legnagyobb tekintélyű jogi karának csaknem három évtizeden keresztül (1918–1947) volt meghatározó – közigazgatási jogot oktató – professzora.⁵

Az országos közéletben is tevékeny szerepet vállalt. Elkötelezett katolikusként a szociális törvénykezés hívének számító kereszténydemokrata Marc Sangnier (1873–1950) mozgalmához csatlakozott.⁶ Sangnier politikai mozgalmának fő elemei a republikanizmus és a demokrácia voltak, emellett követelte a női választójog, a népszavazás és az arányos választójog bevezetését is.⁷ Rolland először a *Sillon* című folyóiratból kibontakozó irányzathoz csatlakozott, majd az ebből 1912-ben kialakult fiatal köztársaságpartí mozgalom, a *Ligue de la Jeune République* követője lett. Két alkalommal is parlamenti képviselői mandátumot szerzett, s így a III. Francia Köztársaság idején, 1928–1936 között Maine et Loire képviselőtében a francia Képviselőház (*Chambres des députés*)

⁴ Grégoire Bigot: Henry Berthélemy ou la tradition du libéral-étatisme. In Nader Hakim – Fabrice Melleray (szerk.): *Le renouveau de la doctrine française*. Paris, LGDJ, 2009. 199–213. Henry Berthélemy (1857–1943) 1882-ben fejezte be jogi tanulmányait, majd ezt követően Párizsban oktatott. Már 1884-ben sikeresen teljesítette a professzori versenyvizsgát (*agrégation*). Ezt követően 27 évesen kinevezést kapott Lyonba, ahol jogtörténetet és pénzügyi törvényhozást adott elő. A Párizsi Jogi Karra 1896-ban került vissza, két évvel később pedig már Ducrocq utódként a közigazgatási jogi katedrát is megkapta. Párizsi kollégájával, Larnaude-val (1853–1942) a témakörben egyre nagyobb számban elkészülő tanulmányok közlése céljából 1894-ben létrehozta a *Revue de droit public et de science politique* című közjogi és politikatudományi folyóiratot. A Párizsi Jogi Karnak 1923-ban lett a dékánja, majd eme tisztségben még háromszor újraválasztották (1925, 1928, 1931). Kézikönyvét 1901-ben tette közzé *Traité élémentaire de droit administratif* címmel. A kötet 1933-ban már 13 kiadást ért meg, később a közigazgatási jog 20. századi egyik legnagyobb mestere, Jean Rivero egészítette ki és adta ki újra.

⁵ Mathieu Touzeil-Divina: Louis Rolland, le Méditerranéen d'Alger, promoteur et sauveur du service public. In Mathieu Touzeil-Divina – Anne Levade (szerk.): *Revue Méditerranéenne du Droit Public*. 4. kötet. *Journées Louis Rolland le Méditerranéen dont Justice(s) constitutionnelle(s) en Méditerranée*. Toulouse, Éditions L'Építoge-Lextenso, 2016a. 17–26.

⁶ Katia Weidenfeld: *Histoire du droit administratif. Du XIVe siècle à nos jours*. Paris, Economica, 2010. 149.

⁷ Antoine Leca: *Histoire des idées politiques. Des origines au XXe siècle*. Paris, Ellipses, 1997. 341.

tagja lett.⁸ Első mandátumát – amely 1928. április 22-étől 1932. május 31-éig tartott – még független képviselőként szerezte. Választási programjában a katolikus demokrácia, a vallásszabadság védelme és a köztársaság iránti lojalitás jelentek meg értékként. Követelte a vallási kongregációkkal szemben is a közös jog alkalmazását, és az oktatás szabadságát, amelyet a méltányos állami pénzügyi támogatás bevezetésével vélt megvalósítani. Gazdasági téren a kisüzemek és a kiskereskedelmi cégek támogatása mellett érvelt. Ezen túl a mezőgazdasági termelők védővámokkal való segítségét és a kieső gazdálkodóknak fizetendő kártalanítás gondolatát képviselte. Külpolitikai téren az I. világháború után kialakult Nemzetek Szövetsége égisze alatt létrejött kollektív békéltetési mechanizmusok működtetése mellett emelt szót. Miután megnyerte a választást, a függetlenek csoportjának tagja lett, s az általános képviselői kötelezettségei mellett a képviselőház általános, megyei és helyi közigazgatási bizottsága (*Commission de l'administration générale, départementales et communale*), valamint a polgári jogi és büntetőjogi törvényhozási parlamenti bizottság (*Commission de la législation civile et criminelle*) tagjává is megválasztották. Második képviselői megbízatását azonban már a Demokrata Néppárt (*Démocrate populaire*) jelöltjeként szerezte meg, igaz, ezúttal csak a második fordulóban, de kétszer annyi szavazatot szerzett, mint ellenfele. A második mandátuma idején is aktív képviselői munkát végzett. Tagja lett a Stavisky-üggyel foglalkozó parlamenti vizsgálóbizottságnak (*Commission d'enquête sur l'affaire Stavisky*). Az 1934-ben tetőző pénzügyi-politikai válság Párizsban a korrupcióban érintett politikusok nagy száma miatt a francia parlamentarizmus elleni utcai tüntetésekhez, majd a kormány bukásához is vezetett. A második képviselői ciklusában előadója (*rapporteur*) volt egy a francia cipőipart a külföldi monopólium jellegű konkurenciától védő parlamenti előterjesztésnek is.⁹ Második képviselői mandátumát követően többé nem jelöltette magát, a politikai élettől visszavonult, s oktatói és tudományos tevékenységnek szentelte további idejét.

Politikai pályafutását ugyan befejezte, de élete végéig lojális köztársaságpárti maradt. A második világháborút követően éppen Henri Capitant előterjesztésére léptették elő kivételes fizetési osztályba sorolt professzornak. A negyedik köztársaság idején, 1947. augusztus 25-én vonult nyugdíjba, majd 1956. március 2-án hunyt el Párizsban.

⁸ Jean Garrigues et al.: *Histoire du Parlement de 1789 à nos jours*. Paris, Armand Colin, 2007. 351–353.

⁹ Mathieu Touzeil-Divina – Mélina Elshoud: Louis Rolland, le député du Sillon (quelques documents). In Mathieu Touzeil-Divina – Anne Levade (szerk.): Mathieu Touzeil-Divina – Anne Levade (szerk.): *Revue Méditerranéenne du Droit Public*. 4. kötet. *Journées Louis Rolland le Méditerranéen dont Justice(s) constitutionnelle(s) en Méditerranée*. Toulouse, Éditions L'Épito-ge-Textenso, 2016. 33–37.

Jogtudósi munkássága

Közigazgatási jogi munkásságának középpontjában a közszolgáltatás (*service public*) fogalmi meghatározásának általa kidolgozott új és eredeti koncepciója áll.¹⁰ Tanulmányait nem Bordeaux-ban végezte, ott nem is tanított, de a postával kapcsolatos disszertációinak elkészülte után mégis csatlakozott a közszolgáltatási iskolához.¹¹ Jogászprofesszorként az előadások tartása mellett (*Cours magistral*) az ebben az időszakban elvárt saját tankönyv megírása tette ki idejének jelentős részét.¹² Ez annak ellenére elvárás volt tőle, hogy a párizsi jogi karon közigazgatási jogot oktató kollégái közül Henry Barthélemy¹³ és Gaston Jéze¹⁴ is megjelentetett saját tankönyvet. Rolland 1926-ban, az első kiadásban megjelent tankönyvében (*Précis de droit administratif*) kifejtette, hogy a közigazgatási jog a közszolgáltatások joga is egyben, de nem csatlakozott tételeivel mindenben Duguit-hez, a teória fő képviselőjéhez.¹⁵ Rolland három fő tényezőnek köszönheti, hogy a közigazgatási jogban nevét a közszolgáltatási iskoláéval összekapcsolják.¹⁶

Az első ilyen tényező a Duguit-hez képest új *service public* fogalom megalkotása volt.¹⁷ Első írásai még arról tanúskodtak, hogy a közszolgáltatási teória atyjának, a nála 18 évvel idősebb Léon Duguit-nek a követője. Rolland szerint a közigazgatási jog lényegében a közszolgáltatások joga (*Le droit administratif est essentiellement le droit des services publics*), de csak lényegében, és nem kizárólag.

¹⁰ Grégoire Bigot – Tiphaine Le Yoncourt: *L'Administration française 2. Politique, droit et société 1870–1944*. Paris, Lexis Nexis, 2014. 209.

¹¹ Fabrice Melleray: École de Bordeaux, école du service public et école duguiste. Proposition de distinction. *Revue du droit public et de la science politique en France et à l'étranger*, 117. (2001), 6. 1887–1905.

¹² Pierre Lavigne: Les manuels de Droit administratif pour les étudiants des Facultés de 1829 à 1922. *Annales d'histoire des facultés de droit et de la science juridique*, 2. (1985), 125–134.

¹³ Barthélemy *Traité de droit administratif* című művének első kiadása 1900-ban jelent meg.

¹⁴ Koi Gyula: *A közigazgatás-tudományi nézetek fejlődése. Külföldi hatások a magyar közigazgatási jog és közigazgatástan művelésében a kameralisztika időszakától a Magyar-iskola koráig*. Budapest, Nemzeti Közszolgálati és Tankönyv Kiadó, 2014. 261–262.

¹⁵ Louis Rolland: *Précis de droit administratif*. Paris, Dalloz, 1934. 14. „Le droit administratif est essentiellement le droit des services publics. On doit donc essayer d'abord de s'entendre sur cette notion.”

¹⁶ Laurent Bezie: Louis Rolland, théoricien oublié du service public. *Revue de droit public*, (2006), 4. 847–878.

¹⁷ Louis Rolland: *Cours de droit administratif*. Paris, Les cours de droit, 1944. 209. „[...] le service public est une entreprise ou une institution d'intérêt général placée sous la haute direction des gouvernants, destinée à donner satisfaction à des besoins collectifs du public auxquels, d'après les gouvernants, à un moment donné, les initiatives privées ne sauraient satisfaire d'une manière suffisante et soumis, pour une part tout au moins, à un régime juridique spécial.”

Ezzel a finom megkülönböztetéssel érzékeltette a szerző, hogy az állam szerepe nem korlátozható csak a közszolgáltatások megszervezésére.¹⁸ Rolland meghatározása alapján a közszolgáltatás fogalma a következő:

„A közszolgáltatás olyan közérdekű vállalkozás vagy jogintézmény, amit a vezetők főigazgatása alá helyeztek, s amelynek a fő rendeltetése az, hogy a közösség szükségleteit kielégítse, amiket a vezetők szerint adott időpontban magánkezdeményezések alapján megfelelő mértékben nem tudnak kielégíteni, s amely legalább részlegesen sajátos jogi szabályozás alá esik.”

A második tényező az, hogy Rolland az államot nem csupán az egyes közszolgáltatások összessége letéteményesének tartotta, hanem elismerte az ipari, kereskedelmi téren nyújtott közszolgáltatási jogköröket is. Rolland munkásságának leghíresebb és legismertebb eleme – a harmadik tényezőként a tanulmányunkban később bemutatni kívánt – a közigazgatás jellemzőinek, az úgynevezett Rolland-törvényeknek a megfogalmazása volt. Felmerül a kérdés, hogy Rolland miért törekedett ezeknek a karakterjegyeknek a megragadására. Erre a válasz az 1930-as évek gazdasági válsága időszakában és a közszolgáltatások sajátos típusainak problémakörében keresendő, amit a francia szakirodalomban az ipari és kereskedelmi jellegű közszolgáltatások névvel jelölnek (*service public à caractère industriel et commercial*). Rolland párizsi közigazgatási jogász kollégája, Gaston Jèze még vitatta, hogy ez a kategória a közszolgáltatás körébe foglalható lenne. Ezzel a nézettel Rolland teljes mértékben szakított. Rolland alapvető tétele szerint az ipari és kereskedelmi közszolgáltatás valóságos közszolgáltatás. Ennek bizonyításához pedig valamennyi közszolgáltatás, így az ipari és kereskedelmi jellegűek alapelveit is megfogalmazta. Ezek megállapításakor azonban nem csupán egy rendszert azonosított, hanem több közös alapelvet, a híres Rolland-törvényeket is megalkotta. A gazdasági elemre való utalással elsőként Rolland tette a közszolgáltatás fogalmának részévé a vállalkozást (*entreprise*) és a magánjogot (*droit privé*). Ezzel a közigazgatási gazdasági jogból mint problémát okozó jelenségből a közszolgáltatások fogalmi eleme lett. A közgazdasági elemek közjogba történő behatolása az 1930-as évektől kezdődően egyre intenzívebbé vált, ami a két világháború között létrehozta az úgynevezett „közügyi szocializmust” (*socialisme municipal*). Közismert, hogy a két világháború közötti időszak még a községek és a polgármesterek aranykora volt. Az ehhez járuló gazdasági prosperitás lehetővé tette, hogy a vidéki községekben is elkezdődhessen az urbanizáció, ami az áramszolgáltatás továbbfejlesztését, a vezetékes ivóvíz és a csatornázás általánosabbá tételét, valamint a szociális

¹⁸ Touzeil-Divina (2016a): i. m. 17–32.

intézmények felállításában való helyi közigazgatási részvételt erősítette.¹⁹ Ezzel az új fejlődési tendenciával kapcsolatban Rolland úgy nyilatkozott, hogy „a helyi hatóságok ösztönösen új irányokba is kiterjesztették tevékenységüket, mindazokra, amelyek számukra szükségesnek tűntek”.²⁰ Ezt követően megerősítette az állam szerepének a gazdaság terén való hasznosságára vonatkozó nézetét, cáfolva a liberális kapitalizmus tételét. Azt írta, hogy többé már nem kell elfogadni azt, hogy „a gazdasági ügyek annál jobban mennek, minél inkább a közhatalom nem foglalkozik velük”.²¹ Ez a felfogás Rolland korában egyedülállónak számított a francia szakirodalomban. Ezzel a nézetével nemcsak kibővítette a közszolgáltatások fogalmát, hanem annak megújítója s egyúttal megmentője is lett. Ez annak volt köszönhető, hogy az általa kidolgozott „Rolland-törvények” az ipari-kereskedelmi jellegű közszolgáltatásokra is jellemzőek voltak.²²

Harmadik és legismertebb érdeme a közszolgáltatások alapelveinek megfogalmazása volt, amelyeket az 1940-es években, Franciaország megszállása idején, a Sorbonne-on tartott előadásaira készülve dolgozott ki.²³ E tételek között kimondta, hogy a közszolgálat legfontosabb alapelvei a folyamatosság (*continuité*), az egyenlőség (*égalité*) és a változandóság (*mutabilité*). Rolland törvényei nem a pozitív jog szabályai, hanem a bírói gyakorlat tanulmányozásából leszűrt és rendszerezett alapelvek összessége. Tételeit a jogászok zsargon Rolland törvényei néven emlegette, amelyekből kezdetben csak kettő volt. Később megfogalmazta a harmadikat, majd a negyediket is, amely a közszolgálat és a közbizleti személyiség közötti kapcsolatra utalt (*loi de rattachement*). Ez utóbbi jelentősége abban áll, hogy a köztisztviselők sztrájkhoz való jogára is kihatással volt. A Rolland-törvények mint a közszolgáltatások általános alapelvei már 1926-ban publikált közigazgatási jogi tankönyvében megjelentek. Ismertségüket azonban inkább a párizsi előadásjegyzetei alapján készült nyomtatott példányoknak (*cours dactylographiés*), illetve ezek népszerűségének köszönhetik. A Rolland-t követő előadók ezeket a jellemzőket egy tréfás mnemotechnikai szójátékkal tovább erősítették. Ez a szójáték abban állt, hogy az előadók kijelentették, „Rolland egy jó fickó volt” (*R. fut un M.e.c. bien*). A francia „fickó”, azaz *mec* szó pedig a törvényeinek *mutabilité*,

¹⁹ Bigot – Le Yoncourt (2014): i. m. 126–128.

²⁰ Rolland (1944): i. m. 209.

²¹ Rolland (1944): i. m. 209.

²² Maxime Meyer: Relire le précis de droit administratif de Louis Rolland. In Mathieu Touzeil-Divina – Anne Levade (szerk.): *Revue Méditerranéenne du Droit Public*. 4. kötet. *Journées Louis Rolland le Méditerranéen dont Justice(s) constitutionnelle(s) en Méditerranée*. Toulouse, Éditions L'Épître-Lextenso. 51.

²³ Marie-Hélène Renaut: *Histoire du droit administratif*. Paris, Ellipses, 2007. 134–135.

égalité és *continuité* kezdőbetűit tartalmazta, sőt még a családi név rövidítése, az R. (*loi de rattachement*) is a negyedik Rolland-törvényre utal. A közszolgáltatás folyamatosságának elve szerint annak igazgatása nem szakadhat meg más okból, mint amit a törvényhozás lehetővé tesz számára. Ennek értelmében kezdetben a közszolgáltatást nyújtók körében a sztrájk tilos volt, hiszen annak eredménye a közszolgáltatás folyamatosságának megszakadása lett volna, amit nem törvényhozási felhatalmazás eredményezett. A közszolgáltatás folyamatossága magában foglalja a rendszerességet (*régularité*) és egy bizonyos szempontból az állandóságot (*permanence*) is.²⁴ Az 1946-os francia alkotmány Preambuluma azonban már deklarálta a sztrájkhoz való jogot, míg a francia Alkotmányjogi Tanács 1971-ben a közszolgáltatások folyamatosságát alkotmányos alapelvként ismerte el.²⁵ Így az ugyanazon a jogi szinten lévő sztrájkhoz való jogot össze kellett egyeztetni a közszolgáltatás folyamatosságának alapelvével az adott közszolgáltatás küldetésének és céljainak mérlegelése alapján.²⁶ Ennek a Rolland nevéhez fűződő alapelvnek megfelelően a mai francia jog különbséget tesz a sztrájkot tiltó közszolgáltatást nyújtók (például rendőrség, bírák, ügyészek) és a minimumszolgáltatást a sztrájk esetén is biztosítani köteles személyek (például közlekedésben dolgozók, televízióadást biztosító személyzet) köre között. A közszolgáltatások változása (*mutabilité*) törvényében a körülményekhez igazodó folyamatos változás elvét fogalmazta meg Rolland. Ezek a változások gyakran a technikai fejlődés által diktált követelmények, s mindig a közérdekkel (*intérêt général*) összhangban kell megvalósulniuk. A közszolgáltatásokat használóknak azonban főszabályként nincs szerzett joguk ezeknek a korábban élvezett előnyöknek (*droit acquis*) a fenntartására, kivéve, ha alkotmányos közszolgáltatásokról (*service public constitutionnel*) van szó. A rollandi harmadik elv a közszolgáltatások előtti egyenlőség elvét (*égalité*) fogalmazta meg mind az ahhoz való hozzáférés, mind a működés tekintetében. Ehhez a három, tradicionálisan Rolland nevéhez köthető alapelvhez az újabb szakirodalom egy negyediket is hozzákapcsol, ez pedig a közszolgáltatásoknak egy közjogi jogi személyiséghez (*loi de rattachement à une personne publique*) való kapcsolódásának elve, amivel Rolland egy intézményi, szervezeti elemet helyezett a közszolgáltatás középpontjába.²⁷

A két világháború között Pierre Lampué-val közösen írt, és először 1931-ben megjelent tankönyvük a gyarmati jogalkotástól (*Précis de législation*

²⁴ Virginie Donier: Les lois du service public: entre tradition et modernité. *Revue française de droit administratif*, 22. (2006), 1219.

²⁵ Conseil constitutionnel, 25 juillet 1979.

²⁶ Conseil d'État, 7 juillet 1950, Dehaene.

²⁷ Bezie (2006): i. m. 847–848; Touzeil-Divina (2016b): i. m. 28.

coloniale) szólt, és nagy szakmai sikert aratott, a későbbiekben több kiadást (1936, 1940) is megért.²⁸ A gyarmati jogról írt tankönyvben is központi szerepet játszott a közszolgáltatás és a közérdek fogalma, a mű a szakterület meghatározó kézikönyve is lett.²⁹

Megállapíthatjuk, hogy Louis Rolland meggyőződéses katolikusként elsőrangú politikai szerepet is vállalt, az 1906-os professzori versenyvizsga (*agrégation*) első helyén professzori címet szerzett, majd több mint négy évtizeden keresztül a francia közigazgatási jogtudomány élvonalához tartozott. Bár eredeti, új teóriával nem állt elő, a közszolgáltatási elméletet továbbvivő, annak tartalmát elmélyítő tanár lett. Nemcsak tanaival, hanem oktatói-előadói teljesítményével is kiérdemelte, hogy Franciaország első számú jogi karának, a Sorbonne-nak vezető közigazgatási jogászaként a jogászság és a közigazgatási tisztviselők több nemzedékére is hatást gyakorolhasson. A közszolgáltatások jellemzőinek tömör, elegáns megfogalmazójaként e kivételes szellemi teljesítményének tételeit már életében Rolland törvényeiként emlegették, s ez a megnevezés ma is élő a szakirodalomban. Azok közé a kivételes jogászok közé tartozott, akiknek nevéhez örökérvényű felismeréseket kapcsolnak.

²⁸ Jean-Louis Halpérin: Rolland Louis. In Patrick Arabeyre – Jean-Louis Halpérin – Jacques Kryne (szerk.): *Dictionnaire historique des juristes français XIIe–XXe siècle*. Paris, PUF, 2007. 884–885.

²⁹ Jean-Baptiste Pierchon: Le précis de la législation coloniale de Louis Rolland et Pierre Lampue: Une nouvelle conception du droit colonial au cours de l'entre-deux-guerres? In Mathieu Touzeil-Divina – Anne Levade (szerk.): *Revue Méditerranéenne du Droit Public*. 4. kötet. *Journées Louis Rolland le Méditerranéen dont Justice(s) constitutionnelle(s) en Méditerranée*. Toulouse, Éditions L'Épitoce-Lextenso. 2016. 53–69.

Felhasznált irodalom

- Bezie, Laurent: Louis Rolland, théoricien oublié du service public. *Revue de droit public*, (2006), 4. 847–878.
- Bigot, Grégoire: *Introduction historique au droit administratif depuis 1789*. Paris, PUF, 2002.
- Bigot, Grégoire: Henry Berthélemy ou la tradition du libéral-étatisme. In Nader hakim – Fabrice Melleray (szerk.): *Le renouveau de la doctrine française*. Paris, LGDJ, 2009. 199–213.
- Bigot, Grégoire – Tiphaine Le Yoncourt: *L'Administration française 2. Politique, droit et société 1870–1944*. Paris, Lexis Nexis, 2014.
- Burdeau, François: *Histoire du droit administratif (de la Révolution au début des années 1970)*. Paris, PUF, 1995.
- Donier, Virginie: Les lois du service public: entre tradition et modernité. *Revue française de droit administratif*, 22. (2006), 1219–1235.
- Garrigues, Jean et al.: *Histoire du Parlement de 1789 à nos jours*. Paris, Armand Colin, 2007. Online: <https://doi.org/10.14375/NP.9782200350352>
- Halpérin, Jean-Louis: Rolland Louis. In Patrick Arabeyre – Jean-Louis Halpérin – Jacques Kryne (szerk.): *Dictionnaire historique des juristes français XIIe–XXe siècle*. Paris, PUF, 2007. 884–885.
- Koi Gyula: *A közigazgatás-tudományi nézetek fejlődése. Külföldi hatások a magyar közigazgatási jog és közigazgatásban művelésében a kamerálisztika időszakától a Magyar-iskola koráig*. Budapest, Nemzeti Közszerkesztési és Tankönyv Kiadó, 2014.
- Lavigne, Pierre: Les manuels de Droit administratif pour les étudiants des Facultés de 1829 à 1922. *Annales d'histoire des facultés de droit et de la science juridique*, 2. (1985), 125–134.
- Leca, Antoine: *Histoire des idées politiques. Des origines au XXe siècle*. Paris, Ellipses, 1997.
- Melleray, Fabrice: École de Bordeaux, école du service public et école du guichet. Proposition de distinction. *Revue de droit public et de la science politique en France et à l'étranger*, 117. (2001), 6. 1887–1905.
- Meyer, Maxime: Relire le précis de droit administratif de Louis Rolland. In Mathieu Touzeil-Divina – Anne Levade (szerk.): *Revue Méditerranéenne du Droit Public*. 4. kötet. *Journées Louis Rolland le Méditerranéen dont Justice(s) constitutionnelle(s) en Méditerranée*. Toulouse, Éditions L'Épitoge-Lextenso, 2016.
- Pierchon, Jean-Baptiste: Le précis de la législation coloniale de Louis Rolland et Pierre Lampue: Une nouvelle conception du droit colonial au cours de l'entre-deux-guerres? In Mathieu Touzeil-Divina – Anne Levade (szerk.): *Revue Méditerranéenne du Droit Public*. 4. kötet. *Journées Louis Rolland le Méditerranéen dont Justice(s) constitutionnelle(s) en Méditerranée*. Toulouse, Éditions L'Épitoge-Lextenso, 2016. 53–69.
- Renaut, Marie-Hélène: *Histoire du droit administratif*. Paris, Ellipses, 2007.
- Rolland, Louis: *Précis de droit administratif*. Paris, Dalloz, 1934.
- Rolland, Louis: *Cours de droit administratif*. Paris, Les cours de droit, 1944.
- Touzeil-Divina, Mathieu: Louis Rolland, le Méditerranéen d'Alger, promoteur et sauveur du service public. In Mathieu Touzeil-Divina – Anne Levade (szerk.): *Revue Méditerranéenne du Droit Public*. 4. kötet. *Journées Louis Rolland le Méditerranéen dont Justice(s) constitutionnelle(s) en Méditerranée*. Toulouse, Éditions L'Épitoge-Lextenso, 2016a. 17–32.
- Touzeil-Divina, Mathieu – Méline Elshoud: Louis Rolland, le député du Sillon (quelques documents). In Mathieu Touzeil-Divina – Anne Levade (szerk.): Mathieu Touzeil-Divina – Anne Levade (szerk.): *Revue Méditerranéenne du Droit Public*. 4. kötet. *Journées Louis Rolland le Méditerranéen dont Justice(s) constitutionnelle(s) en Méditerranée*. Toulouse, Éditions L'Épitoge-Lextenso, 2016.
- Weidenfeld, Katia: *Histoire du droit administratif. Du XIVe siècle à nos jours*. Paris, Economica, 2010.